

НЯКОИ ЧЕРТИ ОТ МАЙСТОРСТВОТО НА СМИРНЕНСКИ

Елена Димитрова

Великият пролетарски поет обикновено живее в нашето съзнание с ослепителния блясък на поетичните си образи, с увеличащата динамика и героика на масовите революционни сцени, с младежката си екзалтация.

Смирненски беше съвременник на епохални, нечувани дотогава в историята събития. Замаан от тяхното величие, поетът ги виждаше във фантастични очертания. За него разбунените роби се превръщаха в титани, които възправят грамадния си ръст наравно с планинските гребени, носят в себе си слънцето и бурята, а революцията беше гневно изригнал вулкан, бурно море, свирепа стихия на океанските вълни, настръхнал огнен колос. „Феерия от огнеструйни образи и картини“ — така Георги Бакалов определи формата на революционната поезия на Смирненски. Но ако изчерпим само с тези черти творческия портрет на поета, той би бил много незавършен. Вдъхновеният пролетарски певец се оказа майстор не само в революционната поезия, но и в нежната, интимна лирика, в късия разказ, в очерка, във феилетона и в сатиричната поезия. У Смирненски щастливо са се съчетали поетът, белетристът, жизнерадостният хуморист и безпощадният сатирик. И във всички жанрове той постига рядко разнообразие от стилни похвати, очерта се като неповторима творческа индивидуалност. Сякаш музите безумно са се влюбили в този огнен младеж и щедро са го отрупали с многостранни дарби. Наред с титаничните образи на Октомврийската революция, на разбунтуваните маси, пред нас се появяват като живи Йохан, Делеклюз, гладиаторът, малките гаврошчета, уличната жена, белязаната от „жълтата гостенка“ тютюнороботничка, каменарчето, цветарката, слепият музикант, осъдените на гладна смърт руски селяни. Те всички са нарисувани в естествен ръст, без романтично уедряване. А в „Зимни вечери“ с голяма простота и изразителност са нахвърляни картини от суровия делничен живот. Със същата простота са написани и много от разказите. В тях тонът не е така приповдигнат, няма тази титаничност на образите, както в голяма част от революционната поезия.

Изкуството на твореца най-ясно проличава в изобразяването на човешки образи. В творчеството на Смирненски няма сложни, противоречиви характери. Самите жанрове, в които той твори не дават възможност за такова разгръщане. А и поетът умря толкова рано, че не можа да осъществи докрай своите творчески сили. Но това, което остави говори за голямото му умение да улови най-типичното в образа, да го изобрази завладяващо, убедително. И затова неговите образи, без да са многостранни, в никакъв случай не са мъртви схеми.

Още в ранното си творчество Смирненски проявява на места учудващо майсторство живо да нарисува своите герои. Гюро Михайлов и бае Вучко са

трайни художествени постижения. В стихотворението „Падналият кавалерист“ осемнадесетгодишният автор с проникновение е описал предсмъртните изживявания на ранения боец, почувствувал е неговата вътрешна красота. Той разбира и отчаянието на майките, изгубили своите синове на фронта, и трагедията на овдовялата жена. Смирненски дълбоко изстрада съдбата на своите любими герои. Разнообразни са неговите изобразителни похвати.

Той е майстор на тънки и верни преки психологически характеристики. Още в един от ранните си разкази — „Серенада“ — въпреки че се чувства известна сантименталност и наивност, двадесетгодишният автор с психологически усет е почувствувал вълненията на романтичния, неподготвен за живота интелигент. А в разказа „Фуражката“ с изненадващо за възрастта си разбира не младият белетрист се е превъплътил в душата на простия селянин, видял е неговия примитивен, но красив вътрешен свят, от който лъха очарованието на диво горско цвете. Учейки се творчески от Елин Пелин, авторът е съумял да създаде такова настроение, че и читателят е обхванат от радостните тръпки на простодушното бае Вучково сърце, от неговото пролетно опиянение: — „Цър-цър-цър — цвърти черногушо врабче на сливата и кара Вучковото сърце да се топи в някаква сладостна мъка. — Цър-цър-цър — цвърти някакво друго, дяволско пиле в гърдите му и къса парченце по парченце от сърцето и дробовете му. — Пляк-пляк-пляк, пригласят кипящите казани. — Пляк-пляк-пляк, клокочи някакъв горещ поток в бае Вучко. . . Ех, времето — време. Въздухът с хлеб да го ручаш. . . ама пак нещо терсене, нещо не достига. . . На, врабчето пиле що е, и оно цър-цър- върти се, скача, лее около сивата си половинка, па оно и пеперудките, и добичетата и всичко. . . Ех, Велаа! Как ли търчи с босите си достабадлини крачка! Сега тя се върти из зелената и обширна градина, скубе тревите, подрязва фиданките, полива лука, мушка семена у земята, а звънливият ѝ гласец далеч се носи: „Сааадила момааа край мореее лозе!“ Ех, като викне да ти запее и мерак да те хване да почнеш да ѝ пригласяш и да ти се приплаче. — Садилааа мома! . . тананика си Вучко, а в гърдите му нещо обемисто се повдига като огромна птица и едва ли не понася мазния кашавар из лазурните висини. Тъй приятно и тъй тъжно! Полека-лека той се унася. Първо тананика плахо, свито, после все по-силно и по-силно и скоро гръмкият тенор на бае Вучко волно и мощно се понася над глухото село. . . Бае Вучко чувствава нещо хубаво, много хубаво. . . Скоро Вучко усеща, че някаква невидима пружина го повдига, че някакви необясними сили го дърпат и, чувствувайки голям излишък от енергия, вихрено се понася в ръченица, подсвирквайки остро с уста“.

Вълненията, копнежите на бае Вучко, описани толкова динамично и увлечащо, разкриват неговата душевна чистота и сърдечност, жизнерадостния му характер. Те са химн на простите човешки радости, страстно отрицание на войната, сред чиито ужаси се развива действието на разказа.

Колко различни са интелигентските изживявания на скачаещия младеж от „Серенада“. Съвсем друг е неговият строй на мислене, начинът, по който изразява чувствата си. В желанията му, в жестовите му има нещо книжно: „Младият даскал върви без цел, привежда се тук-таме, къса росни есенни минзухари и кити букети за нея. Тя го чака. Не е важно къде. Той ще спре при нея и ще вдигне лъка. В страстна мелодия, в тиха серенада той ще излее тая нежност, която се е настала в душата му. От кога не е ходил на серенада! Две години любов и нито веднъж не се спря той под нейния прозорец с цигулката си и ето сега той отива, но тя не ще чуе и види тази серенада, защото е тъй далеч, далеч в шумната столица. . . Да, но той чувствава, че трябва да си устрои тази серенада, защото душата му е болна от скука и пустота.“

Смирненски несъмнено умее да се превъплъти в хора с различна психика и култура, да заживее в тяхната духовна атмосфера. Още в ранното си творчество той няма влечение към самоцелен психологизъм, нито към патологичните душевни кризи и кошмари на героите на Пшибишевски, толкова моден по това време. Психологическите характеристики младият автор умело използва, за да внуши най-непосредствено образа и чрез него — своя идеен замисъл. В „Серенада“ той по художествен път осъжда безпочвената романтика, която проваля младия мечтател и за която в този груб и пошъл свят няма никакво място. В по-късното си творчество Смирненски обикновено навлиза в душите на своите герои в такива моменти, когато трагични обстоятелства ги хвърлят в много напрегнато, мъчително психическо състояние. Поетът може с необикновена изразителност да предаде човешкото страдание, отчаянието. Дълбоко трогва мъката на жената на Йохан. Съвсем лаконично авторът изобразява нейното психическо състояние. Тя не се опитва да спре своя съпруг, но разплакана, с детето в ръце изтичва след него и впила поглед в тъмнината, отчаяно нашепва неговото име. Сбито, в съвършена стихотворна форма е предадено тревожното очакване на младата жена, от което предугаждаме каква скръб ще ѝ причини вестта за съдбата на Йохан. Звуквата и ритмична организация на стиха напомнят траурен марш.

А тънеше Берлин в мъгла и скреж,
и бликаше предутрен синкав здрач.
И в бедна хижа, в ужас и копнеж
една жена при всеки глух гърмеж
избухваше в несдържан, горък плач.

И стиснала детенцето си, тя
все чакаше със поглед замечтан.
Навън цареше смъртна пустота
и глухо приблидните уста
през плач нашепваха: „Йохан! Йохан!“

Тези строфи неусетно ни въвеждат в интимния свят на бореца и ние разбираме колко голяма е неговата жертва, колко осакатен е животът на осиротялото му семейство.

Поетът сякаш се е вселил в душата на болната девойка в „Жълтата гостенка“, с разтърсваща сила е описал нейните предсмъртни кошмари, отчаяната ѝ борба със смъртта. Пряката психологическа характеристика е подсилена с върно уловени детайли. Всяко движение, всяка подробност толкова много говорят за ужаса на умиращата, за нейните безпомощни усилия да избяга от страшния си жребий. Като че ли и в нашите гърди въздухът не достига, жестока болка задавя гърлото.

Души я някакъв гигант стоманен
до черна, каменна стена. . .
Навън, ти призрак мрачен и неканен!
Навън! . . . О, въздух, въздух! Светлина!

Вмиг изправя се тя смъртно бледа,
тежко диша морна гърд,
трескаво очи горят,
през косите пръснати безреда.

В същата безизходност е и слепият старец от поемата „В Поволжието“. Той е безсилен да помогне на умиращото от глад единствено внуше. Поетът е постигнал изключителен драматизъм. Прекият психологически анализ, както и в „Жълтата гостенка“, е оживен чрез външните прояви на героя, чрез неговите непосредствени психически реакции, изразени в тревожни монолози, в отчаяни стонове. Детето изгрява в гладна треска, а старецът няма нито троха. Той е стис-

нал малките ръчици, сякаш така ще ги запази от смъртта. Сълзи трептят в слепите му очи. Отчаянието все повече расте, стига до безумие.

— — —
и в ужас старият Демит настръхва.
и стон възблква на уста.

— О не! Далеч! Не давам го! Не бива!
Последен внук — последна скръб!
Възпри ръката си немилостива!
Едничък е и толкоз скъп!

И разтреперан, пипа го той в шемет:
— Челото... вледенено... мраз!...
Не може туй! Не може! Няма да го вземе!
Далеч, далеч със него аз!...

Обезумял от страх, Демит трепери,
детето грабва като в сън
и пипнешком през нисичките двери
едвам измъква се навън.

Неотразимо е въздействието на тази творба. Тя е написана по съвсем конкретен повод — във връзка със сушата през 1921 г., която изгаря цялата реколта в най-плодородните области на Съветска Русия и обрича на гладна смърт милиони хора. Отдавна вече този повод е станал история, а поемата и сега се чете със същото възмущение, защото трагичната участ на селянина е описана с изключителна поетична сила, човешкото страдание е разкрито с дълбоко проникновение.

Обикновено там, където прибегва до психологически анализ, Смирненски, както Яворов в „Градушка“, не се ограничава само с описателна характеристика на душевното състояние, а неусетно слива авторската реч с вътрешния монолог на героя. За верния психологически рисунок много допринасят изразителните външни детайли, непосредствените реакции на героите, а също синтактичната и ритмична структура на речта. Кратките, недоизказани изречения, възклицанията, силните паузи между тях създават много напрегната, развълнувана интонация, която безпогрешно улавя тревожните душевни трептения.

С тънък психологически усет Смирненски е почувствувал и страшните изживявания на Катя в разказа „Една вечер“. Тя е работничка, жертва на господарския произвол, която с всички сили брани човешкото си достойнство. Развратният управител иска да похити красивата девойка. Ужасът, отвращението на Катя са описани с изключително психологическо майсторство. Авторската реч е обогатена с много изразителни сравнения, развълнувано и точно предава всички нюанси на кошмарните изживявания на момичето: „С бързо, ловко движение той посегна да я преграби. Тя затрепера. Стори ѝ се, че някакво хищно чудовище я обви с пипалата си, че мазно дебело въже стисна шията ѝ и почна да се затяга бързо. Трепна нещо в сърцето ѝ, уплаха скóва езика ѝ.“ За да се изтръгне от мръсните лапи на похитителя, Катя го удря с попадналата ѝ бутилка, а той разярен извиква полиция и излъгва, че младата работничка е обрала касата му. В джоба на девойката намират парите, които сам управителят е пхнал. Повеждат я като крадла. Тя е смазана от клеветата, от незаслужената участ. Със съвършено майсторство авторът ни внушава нейния ужас и чувствителност: „Зашеметена, уплашена, Катя вървеше с широки крачки, спъваше се и почти беззвучно хълцаше... Сякаш това беше сън, тежък кошмарен сън и думите не се отнасяха за нея. Виеше ѝ се свят. Тежка сивожълта мъгла я притисна и през нея призрачно се мяркаха и любопитните лица, и плочките на мокрия тротоар, и блестящите електрически лампи от витрините.“ Тази творба

не е популярна, а тя е прекрасен психологически разказ със заострена социална тематика, в който авторът с голяма любов е разкрил изтънчената чувствителност, моралната чистота на работничката, гневно е изобличил злодейството на господаря.

Тънките и верни психологически характеристики на Смирненски ни карат да заживеем със съдбата на неговите герои, да почувствуваме колко нелепа и несправедлива е тя, да изпитаме протест към системата, която ги погубва.

Поетът може да създаде незабравими образи и без пряк психологически анализ. Понякога той подбира много характерни детайли, с които образът веднага оживява. Например гладиаторът спира пред арената спокоен, с вдигната глава. И ние веднага си представяме мъжеството, чувството на достойнство у героя. По-нататък гладиаторът вече се разгръща чрез дръзките си и безстрашни действия. Извънредно пестеливо, но изразително е външното описание на Делеклюз. Старият комунар отива към смъртта „зашеметен, но горд, със походка безумно спокойна“, „среброкос, величав, цял обгърнат в лъчи“. Това външно описание е напълно достатъчно, за да почувствуваме душевното величие на героя. Смирненски рисува такива жестове и прояви, които блестящо изпълняват функцията на косвена, но ярка психологическа характеристика. Той никога не нанася всички черти на портрета, а подбира само няколко и чрез тях успява да характеризира най-същественото във външността и в душевната нагласа на героя. С класическа простота е изобразена малката цветарка:

С погледа смутен и влажен на прокудена русалка
между масите пристъпя и предлага плахо тя:
златожълти хризантеми в кошничка кокетно малка
и усмивката смирена по рубинени уста.

Външният образ на момичето е така майсторски загатнат, че ясно се очертава неговата изящна красота и грация. В този смутен и влажен поглед, в смирената усмивка, в плахия вървеж между масите се оглежда и душевната чистота на цветарката. И тук поетът е подбрал най-ярки белези, за да внуши чрез тях характерните черти на образа. Така е постъпил той и в „Жълтата гостенка“. Портретът на девойката е набелязан само с няколко детайла: влажен теменужен поглед, гъсти черносмолисти коси, тънки хехлибарени пръсти. Но тези съществени външни особености създават представата за нежна, одухотворена красота. Поетът прибавя само няколко подробности, които допълват духовния образ на момичето, разкриват неговата романтична, жизнерадостна душа.

А млада, толкоз млада тя е още!
Обича в тоз живот и тя
и нежността сребриста в лунни нощи,
и огнения химн на любовта.

Със същата лаконичност са описани и малките гаврошчета: прихлупен до очи каскет, издурени лица, трескави очи, пълни с мъка. И пред нас оживяват нещастните деца, така незаслужено отхвърлени от живота, не познали радостта и безгрижието на детството.

Изобщо Смирненски никога не характеризира героите си само описателно, не декларира наготово техните качества. Чрез малобройни, но умело подбрани детайли от тяхната външност, чрез някои характерни жестове, той раздвижва нашето въображение, насочва ни сами да си изградим представа за тях. В някои творби пейзажът подпомага психологическата характеристика, загатва за съдбата на героите. Емоционалното описание на гаснещия ден в „Жълтата гостенка“ е в съзвучие със състоянието на болната девойка, чийто кратък живот вече угасва. Много тъга внушава и пейзажът в началото на „Цветарка“. Той е нарисуван със същите нежни, меки тонове, с които поетът е изобразил невинната, крехка цветарка. В безнадеждна болка се разтапят есенните мъгли над

замечтаната Витоша, сякаш са знамение за трагичната участ, която очаква девойката. На тази лирична картина е противопоставен бездушният капиталистически град. Като някакво каменно чудовище той дебне своята нова жертва. Чрез този толкова силен поетичен образ поетът подсказва жестокия жребий на девойката. Ужасът на осъдените на гладна смърт руски селяни в „Глад“ е предаден не само чрез проникновена психологическа характеристика, но и чрез необикновено картинното описание на заобикалящата ги природа. Няколко пъти поетът рисува зловещата изгоряла степ, подчертава нейната безкрайност. Напразно и безцелно скитат нещастниците из тази неумолима пустиня. Те няма да излязат от нея. Няма за тях никакво спасение. В този мъчителен пейзаж се съдържа убийствената безнадеждност на селяните.

В революционните творби героите се явяват пред нас в моменти на най-върховни изпитания. В борбата на живот и на смърт няма среда. В нея неизбежно проличава истинската същност на човека. Страхливите „благоразумно“ се оттеглят, а смелите през глава се хвърлят в огъня. В ожесточената схватка с врага непосредствено изпъква душевното величие на Йохан, Либкнехт, Делеклюз, гладиатора и Василий, които на дело доказват своето високо класово съзнание и жертвот готовност. За разлика от Полянов, който безжизнено декларира героизма на революционерите, Смирненски ги оставя да се разкрият чрез действията си. В революционното си творчество той никъде не се впуска в подробно портретиране, нито в психологически анализ. А в „Йохан“, „Карл Либкнехт“ и в разказа „Василий“ Смирненски изобщо не прибегва до външно описание на героите. Те се очертават единствено със своето поведение, с делата си, които могат да бъдат извършени само от хора, безумно смели и благородни. Характеристиката на Йохан се допълва и от отношението на съпругата му към него. Силната ѝ обич говори за високите човешки добродетели на героя. Йохан, Карл Либкнехт и гладиаторът доразкриват своята героична, борческа натура в страстни реплики към врага.

Във вдъхновените си песни за Октомврийската революция поетът изобрази величествения, обобщен образ на въстаналия руски народ. В два от разказите си — „Василий“ и „Два свята“ — Смирненски е индивидуализирал този образ. Особено живо е очертан Василий. Той е дълбоко сроден на Йохан. Василий е пленен от белите и трябва да избира между предателството и смъртта. Разказът започва с разпита на Василий. Този кратък, силно драматичен диалог ярко очертава героя. Безименният болшевик гордо и дръзко стои пред своите съдии, сякаш те са изправени на съд пред него. Той без колебание приема мъченическата смърт с радостното съзнание, че не е предал другарите си. Ние сме обаяни от душевното величие на този истински комунист. „Василий“ е прекрасен разказ-диалог, много силен и драматичен, който съвсем незаслужено стои в сянка.

Смирненски пръв в нашата литература пълнокръвно и живо изобрази положителния герой на епохата в неговото неудържимо настъпление срещу врага, изгради образа му чрез неговите борчески прояви, представи го в самия огън на борбата. Без да прибегва до пряк психологически анализ в тези творби, поетът съумя съвсем непосредствено и убедително да разкрие възвишената душевност на осъзнатия работник.

Като поде прекрасните реалистични традиции в нашата литература, учейки се от такива майстори-сърцеведи като Вазов, Елин Пелин, Йовков, Яворов, поетът внесе в нея нови образи и теми, ново светоусещане.

Неизчерпаемо богатство съдържа творчеството на Смирненски. При всяко четене ние преоткриваме в него потулени съкровища. Със своето необикновено дарование този скромен младеж издигна пролетарската литература до висотата на българската класика, стана наша скъпа национална гордост.